

Osvobajajoča umetnost

CVETKA TÓTH

POVZETEK

Prispevek Osvobajajoča umetnost analizira Schopenhauerjeve nazore o umetnosti in metafiziki lepega. Umetnost kot taka ima zelo pomembno vlogo v njegovem razumevanju sveta. Filozofija je bližja umetnosti kot znanosti in filozof mora biti umetnik uma. Vsako pristno umetniško delo po svoje odgovarja na vprašanje "kaj je življenje". Schopenhauerjeva estetika je hkrati še način, kako si s filozofijo prisvajamo umetnost kot táko.

Njegovo umetniško pojmovanje sveta je pomembno tudi zaradi tega, ker z estetizacijo sveta prihaja do poenotenja resničnega in lepega. S tem je izključena politizacija sveta, trpljenje in beda sta zaustavljena in soočena z mirom in lepoto. Umetnost je tako vedno na cilju.

ABSTRACT

ART AS DELIVERANCE

The paper Art as Deliverance analyses Schopenhauer's views of art and his metaphysics of beauty. Art as such plays a very important role in his understanding of the world. Philosophy is closer to art than science and a philosopher must remain an artist of the mind. Every successful work of art answers in its own way also to the question "what is life". On the other hand Schopenhauer's philosophy of art also tries to appropriate the world of art as such.

His artistic conception of the world is very relevant, namely with the aestheticization of the world the unity of truth and beauty is realised. This excludes politicization, suffering and misery are stopped and faced with serenity and beauty. So art is always at its goal.

S svojo filozofijo Arthur Schopenhauer vztraja, da za razlago in razumevanje sveta ne potrebujemo nikakršnih metafizičnih ali transcendentalnih razlogov.¹ Po njegovem je vsa skrivnost sveta v svetu samem, zato pojem bistva ne izstopa v njegovi hermenevtični analizi stvarnosti. Njegova analiza z umetnostjo izhaja samo iz tega *kaj* sveta, namreč iz njegove samodanosti, iz tega, da svet pač je, in pri tem opušča tradicionalno iskanje odgovora na znana vprašanja: čemu, zakaj, od kod, kako. Filozofija je predvsem "modrost sveta", in "njen problem je svet: samo s tem ima opraviti in pušča bogove pri miru, pričakuje pa zato tudi, da jo oni puščajo pri miru".² Tako

¹ Pričujoči prispevek je bil na programu 4. septembra 1998 v sekciji *Aesthetics and Ethics*, in sicer v angleškem jeziku z naslovom *Art as Deliverance*.

² Arthur Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung* II, str. 243. Nav. iz *Sämtliche Werke* (SW) I-V (izdal Wolfgang baron von Löhneysen), Suhrkamp, Frankfurt 1986. (Naprej WuV II.)

Schopenhauer vztraja, da mora filozofija ostati kozmologija in ne sme nikdar postati teologija. Vsa ta stališča zelo pomembno določajo njegovo pojmovanje umetnosti, ki z vsem sledi samó svetu samemu, s tem da ga ponavlja, kar seveda ne pomeni, da ga mehansko od slikava. Poudariti tudi velja, da je Schopenhauer filozof z umetniškim pogledom na svet, saj filozofija po njegovem mora ostati bližja umetnosti kot pa znanosti.

Ko v drugem delu *Sveta kot volje in predstave* razmišlja o dejanskem predmetu umetnosti, pove, da "je vsako umetniško dojetje stvari izraz več o bistvu življenja in bivanja, odgovor več na vprašanje: 'Kaj je življenje?' - Na to vprašanje odgovarja vsako pristno in uspešno umetniško delo na svoj način in popolnoma pravilno."³ Zaradi tega je "umetnost mogoče imenovati cvet življenja v najbolj polnem smislu te besede".⁴ Umetnost govori z naposrednim, odkritim, naivno otroškim jezikom, z najbolj neposrednim dojetjem, gledanjem, kar pomeni intuitivno. Jezik, s katerim sporoča umetnost, je razumljiv vsakomur, izraža namreč "najbolj globoko bistvo vsega življenja in bivanja", kot da bi vsaka umetniška slika govorila: "Poglej sem, tu je življenje!"⁵

Izhodiščna in nosilna pojma njegove filozofske misli sta predvsem *volja* in *predstava*; od tod njegova znana trditev: "Svet je moja predstava: in svet je čista volja."⁶ Stališče, po katerem je svet najprej predstava, nima univerzalnega pomena, kajti to je samo pojavni svet, ki nikakor ni edini. Po Schopenhauerju svet premore svoje notranje bistvo, namreč *stvar po sebi*, ki je volja, "najbolj notranje jedro vsega posameznega in prav tako celote".⁷ Volja je v celoti nespoznavna, Schopenhauer jo ponekod razume celo kot "slep, nezaustavljiv pritisk",⁸ kot taka pomeni energijo, življenje, dušo, moč. Javlja se v vsaki naravni sili, ki ravna še tako slepo, kot v vsakem, tudi najbolj preiščenem in zavestnem človekovem ravnanju. Pri tem gre za univerzalno načelo, ki se kot notranje nikakor ne omejuje samo na človeka, ampak je bistvo vseh stvari, vsega, kar je, celote bivajočega. Seveda so načini, kako se volja kot *stvar po sebi* javlja, neskončni, toda ko je govor o umetnosti, dobi volja svojo omejitev, saj je *zaustavljena volja*.

Umetnost je Schopenhauer razumel v kontekstu svojega filozofskega sistema kot svojevrsten vmesni prostor med voljo in predstavo. Še vedno kot predstavo, ki je neodvisna od načela zadostnega razloga, in hkrati kot posebjeno dojetje idej. Šele z umetnostjo prejme svet kot predstava svojo najbolj popolno in dovršeno obliko, svoj pristni smisel. Pri umetniškem pogledu gre po njegovem za povsem neposredno gledanje, ki v marsičem pomeni nezaupnico pojmu in abstraktnemu mišljenju. S pomočjo duha človek opušča običajni način opazovanja, ki vedno in vse reducira samo na svojo voljo kot svoj končni cilj. Zdaj odpade vsako opazovanje in spraševanje, ostaja "samo in edino ta *kaj*", moč duha se predaja "mirni kontemplaciji",⁹ s katero se potaplja v gledanje navzočega predmeta, ki izpolnjuje celotno zavest, bodisi da je to pokrajina, drevo, stena, zgradba ali kar koli že. Toda ta, ki gleda, se v svojem predmetu povsem izgublja, je v bistvu eno z njim, in pri tem pozablja na samega sebe, svojo indivi-

³ Prav tam, str. 522.

⁴ Arthur Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung* I, SW I, str. 371-372. (Naprej WuV I.)

⁵ WuV II, str. 522.

⁶ Arthur Schopenhauer: *Die frühen Manuskripte* (HN I) 1804-1818, str. 170. Nav. iz Arthur Schopenhauer: *Der handschriftliche Nachlaß* (HN I - HN V), (izd. Arthur Hübscher), Waldemar Kramer, Frankfurt 1966-1975.

⁷ WuV I, 170.

⁸ Prav tam, str. 380.

⁹ Prav tam, str. 257.

dualnost, jaz in voljo ter postaja "samo čisti subjekt, kot jasno oko objekta".¹⁰ Tako je navzoč samo še predmet, čisto nič drugega. Subjekt, ki po Schopenhauerju premore takšno gledanje, je "brez volje, brez bolečin, čisti nadčasovni subjekt spoznanja".¹¹ Tovrstno posredovanje, ki ga Schopenhauer imenuje kontemplacija, povzdigne "spoznavajoči individuum do čistega subjekta spoznanja in s tem tudi opazovani objekt do ideje", tukaj "se javlja povsem in čisto svet kot predstava" in "popolna objektivacija volje, kajti samo ideja je njena ustrezna predmetnost".¹² Z umetnostjo stopamo po Schopenhauerju v svet idej, kajti umetniški svet so ideje.

Celotna tretja knjiga prvega dela *Sveta kot volje in predstave* razpravlja o umetnosti, ki s svojimi uvodnimi razmišljanji izhaja iz platonске ideje in z njeno pomočjo zatrjuje bitnost sveta. Pri tem gre za dojemanje sveta in njegovih pojavov zunaj časa in vsakršnega spreminjanja, skratka za večne resnice. Zdaj spoznanje preučuje ideje, ki so najbolj neposredna in ustrezna predmetnost stvari po sebi, tj. volje. "To je umetnost, delo genija. Ponavlja s čisto kontemplacijo dojete večne ideje, tisto, kar je bistveno in trajno v vseh pojavih sveta, in glede na tvarino, v kateri ponavlja, je upodabljaljoča umetnost, poezija ali glasba. Njen edini izvor je spoznanje idej; njen edini cilj posredovanje tega spoznanja."¹³ Tovrstno spoznanje je po Schopenhauerju *veselo spoznanje*, kajti umetnost je vedno na cilju. Znanost se nikdar in pri nobenem cilju ne ustavi, ne premore končnega cilja in je tudi nič ne more zadovoljiti. Umetnost pa je vedno povezana z nečim posameznim, ustavlja "kolo časa", zato izginjajo vsi odnosi; kar ostaja, je "samo bistveno, samo ideja je njen objekt".¹⁴ Schopenhauer tudi natančno pojasnjuje razliko med voljo in idejo. Ideja je sicer volja, ki je postala objekt, vendar še ni stopila v prostor, čas in vzročnost. Tako za umetnika čas ni pomemben. Tisto, kar ga usmerja, je zlasti ontologija, kajti umetnik najprej posreduje predvsem bit, celo povečuje jo. V tem smislu Schopenhauer razume, da je Platonov nauk o idejah in o njihovi večni biti, ki je ne načinja nikakršno nastajanje in minevanje, edini pravi pristop k razumevanju umetnosti. Izvor vsakega pravega umetniškega dela je samo ideja, še posebej kot zaznana ideja. Kot taka je docela konkretna in določena, čeprav je razpršena in je posameznik sploh ne more spoznati in dojeti; to zmore le tisti, ki se je vzdignil nad vsakršno hopenje, voljo, individualnost in je čist subjekt spoznavanja, skratka genij.

Torej: najbolj pravi in pristni metafizični status umetnosti je po Schopenhauerju *biti ideja*. Že pri bežnem pogledu na kako sliko ne prihaja do posredovanja nečesa individualnega, ampak do "ideje", ki je "trajajoče v vsem spreminjanju".¹⁵ Trajno sporočilo njegove filozofije ideje je, da je idejo mogoče samo uvideti, ne pa diskurzivno dojeti. Umetnosti zato Schopenhauer prepoveduje, da bi postala pojem in se spreminjala v kar koli šolsko izrazljivega in naučljivega. Zares pristna so samo tista umetniška dela, ki neposredno ustvarjajo iz narave, življenja in s tem ostajajo večno mlada in močna, ne zastarevajo, zato tudi ne pripadajo neki določeni dobi, ampak samo človeštvu.

Prisvajanje sveta po človeku in za človeka je ena temeljnih nalog umetnosti. Gre za počlovečenje in hkrati za osvobajanje v najbolj pristnem pomenu. Tako je Schopenhauer podal umetniško občutje sveta oziroma umetniški koncept sveta, ki mu Thomas Mann priznava, da z njim "ni deležna samo glava, temveč celoten človek s srcem in čutnostjo, s telesom in dušo".¹⁶ Umetnost po Schopenhauerju opravlja izrazito

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam, str. 258.

¹³ Prav tam, str. 265.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ HN I, str. 337.

¹⁶ Thomas Mann: *Schopenhauer, Reden und Aufsätze, Gesammelte Werke IX*, Fischer, Frankfurt 1990, str.

emancipacijsko vlogo glede čutnosti, ki je bila v imenu duhovnosti vedno odrinjena in nepriznana. Čutnost prejme svojo posebno priznanje in veljavo v Schopenhauerjevem razvijanju *popolnočutnega govora*, ki opravlja estetizacijo sveta. Z njo je skušal ujeti stvarni utrip sveta in njegovo najbolj neposredno izkustvo, prepolino trpljenja in krivic. S tem ko ostaja njegov pristop izrazito znotrajsveten, odklanja vse, kar pomeni sklicevanje na večne resnice, vendar pri tem s svojim znotrajsvetnim pristopom svetu ne odgovarja po vzoru takratnih sodobnikov - s politizacijo.

Nasprotno, pojmi, o katerih Schopenhauer razmišlja, so svetost sveta, etika, estetizacija, in te pojme razume v njihovi emancipacijski vlogi. Še njegovo pojmovanje *resignacije*, ponekod celo *askeze*, nastopa kot odgovor na bedo in trpljenje sveta, proces, ki ustavlja celo voljo. Heglovci v neposredni Schopenhauerjevi bližini so že glasno zahtevali revolucijo, da bi dotokli vse, kar je pomenilo vir zla in trpljenja. Schopenhauer pa kot da bi jim posredno ugovarjal z estetizacijo sveta. Kajti umetniško sporočilo njegove filozofije je med drugim v tem, da lepota - nikakršno nasilje - zaustavlja vse tegobe sveta, toda zelo daleč je od tega, da bi to zaustavljanje bilo univerzalne in še manj trajne narave.

Schopenhauerjeva teorija umetnosti nedvomno pomeni globoko nestrinjanje s takratnim svetom, vendar to nestrinjanje ni toliko zgodovinske narave kot predvsem in izrazito metafizične. Kakor se da razumeti Schopenhauerjevo misel, za trpljenje v svetu ni videl samo zgodovinskih razlogov, ampak povsem bivanjske, ontološke, se pravi tudi, ki bistveno uravnavajo človekovo bivanje. V tej smeri razmišlja tudi znotraj svoje etike, kjer zelo jasno izrazi tole: "Glavna in temeljna gonilna vzmet v človeku kot tudi živali je *egoizem*, to je težnja po obstoju in ugodju."¹⁷ Vsebinska tega egoizma je v bistvu zelo antimoralne narave, vendar je kot taka človeku in živali dana, kajti "ta egoizem je v živali in v človeku najtesneje povezan, celo istoveten z njunim najbolj notranjim jedrom in bistvom. Zaradi tega vsa njuna dejanja praviloma izhajajo iz egoizma, na njem pa temeljijo tudi vsa preračunljiva sredstva, s katerimi se človek skuša približati nekemu cilju. Egoizem je po svoji naravi brezmejen."¹⁸ Na podlagi tega egoizma človek brani svoj obstoj, se otepa bolečin in trpljenja, si kopiči premoženje in uživa, razvija celo vedno nove oblike uživanja, želi z vsem gospodariti in skuša pokončati vse, kar mu nasprotuje, kajti njegovo načelo je: Vse samo zase, nič za drugega. Egoizem obvladuje cel svet. V ozadju tega egoizma je po Schopenhauerjevem mnenju načelo volje, kar razjasnjuje njegov protislovni odnos do volje. Kakor jo v določenih kontekstih navdušeno povzdiguje in celo povečuje, tako po drugi strani uvidi nujnost, da jo ukinja in dela povsem nemočno in neučinkovito.

Interpreti Schopenhauerjeve misli zato praviloma ugotavljajo njegov zelo ambivalenten odnos do volje, kajti taka, kot je, je tudi vir zla in trpljenja v svetu. Zdaj postaja razumljiv njegov koncept racionalnosti, ki vztraja na popolnem, celo najbolj popolnem spoznanju, ki ga imenuje *resignacija*. Smisel tega spoznanja razlaga s pomočjo krščanstva, pri čemer najprej ugotavlja, da je slikarstvu svet *Stare in Nove zaveze* enako težko predstaviti, zdi se mu celo neprimeren za likovno upodabljanje. Najbolj nehvaležna tema za ponazoritev so po njegovem krščanski mučenci in cerkveni očetje. Toda če sta zgodovina in mitologija krščanstva skoraj neprimerni za likovno predstavitev, je po Schopenhauerju povsem drugačna stvar s podobami, iz katerih veje "pristni, to je etični duh krščanstva, ki se razodeva v ponazoritvah ljudi, ki jih je ta duh prevzel".¹⁹ Po

529.

17 Arthur Schopenhauer: *Über die Grundlage der Moral*, iz *Kleinere Schriften*, SW III, str. 727.

18 Prav tam.

19 WuV I, str. 327.

Schopenhauerjevi suvereni oceni so to dejansko "najvišje in najbolj občudovanja vredne stvaritve slikarstva, ki so uspele samo največjim mojstrom te umetnosti",²⁰ kot sta po njegovem Rafael in Correggio, slednji še posebej s svojimi zgodnjimi deli.

Kaj je v njunih slikah takega, da je vredno vse pozornosti, ki je nenadoma dobilo izjemno priznanje znotraj Schopenhauerjevega filozofskega sistema? Predvsem gre za stvaritve, ki po njegovem s svojo izraznostjo ne sodijo v zgodovino slikarstva, ker ne prikazujejo kakega dogajanja ali delovanja. Prizori svetnikov, angelov, odrešenika, matere z otrokom odražajo predvsem "popolno spoznanje", ki ni usmerjeno k posameznim stvarim, ampak k idejam. S tem je "popolno dojeto celotno bistvo sveta in življenja, spoznanje, ki pri njih učinkuje povratno na voljo",²¹ tako da ji ne daje njenih motivov, kot je značilno za druge vrste spoznanj, ampak ji motive izrecno odteguje. Zato spoznanje postaja "kvietiv vsakršnega hotenja" in iz tega tudi izhaja "popolna resignacija, ki je najbolj notranji duh tako krščanstva kot tudi indijske modrosti".²² Resignacija pomeni odklanjanje vsakršnega hotenja, zavračanje tega sveta, celo vsakršne odrešitve. V tem je najvišje spoznanje in modrost, ki so jo slikarji uspeli upodobiti. Zdjaj umetnost sebe estetsko presega v tem smislu, ker prehaja še v nekaj etičnega, celo tendenčnega.

Umetnost, ki je sicer sledila vsem stopnjam objektivacije volje v idejah, zdaj voljo povsem ukinja. Zaporedje, ki sledi iz tega, je takole: volja - ideja (kot objektivacija volje) - resignacija. Je volja z umetnostjo zares in docela izginila? Je pojem resignacija, vsaj ko gre za umetniško področje, deloma primerljiv z Aristotelovim pojmom *katharsis*? Nič, kar biva, po Schopenhauerju ne biva brez volje, in v tem je začetna težava njegovega razumevanja resignacije. Zato velja pojasniti, da gre za zaustavljeno voljo, kar seveda ni isto kot konec ali vsakršno prenehanje volje, kajti, kot sam poudarja, življenje gre naprej, nikoli ne preneha. Umetnost vodi celoten vidni svet, ki je samo objektivacija in "zrcalo volje", celo do njegovega samorazumevanja in odrešitve, vsaj hipno in v določenih življenjskih trenutkih, kar je nedvomno njena visoka vrednost. Svet kot predstava pomeni vidnost, opaznost volje in umetnost je "ponazoritev te vidnosti, camera obscura, ki kaže predmete bolj čisto in bolj pregledno".²³ V tem smislu je umetnost celo kot "igra v igri, oder na odru",²⁴ podobno kot pri Hamletu. Umetnost je sporočilo o uživanju vsega lepega in umetnik posreduje lepoto, ki celo zaustavlja bolečino in trpljenje. Čeprav pri tem sam ogromno trpi, mu v trenutkih izjemnih umetniških stvaritev uspe ponazoriti uteko življenja z lepoto; ta je daleč nad vsem trpljenjem in vsemi bolečinami, tako kot nekatere Rafaelove upodobitve. Ena najlepših, *Sveta Cecilija*, je "simbol tega prehajanja",²⁵ zapuščanje in izhod iz sveta, ki ga odklanja in ne sprejema.

V tej zvezi je zanimiva njegova analiza oziroma kar ikonologija *Sikstinske Madone*, nad katero se je v trenutku navdušil leta 1815, ko jo je prvič videl v Dresdnu. Schopenhauer je skušal pojasniti, za kakšno idejo tukaj sploh gre. Detajl *Sikstinske Madone*, ki ga je očitno najbolj prevzel, je izraz na obrazu dveh angelčkov v spodnjem delu slike. Tako v *Svetu kot volji in predstavi* razume, da svet otroštva še ni obremenjen z voljo, ki zelo usodno zaznamuje človekova pota v poznejšem življenju. Otroštvo je namreč "čas čistosti in sreče, raj življenja, izgubljen vrt, po katerem se v svojem poznejšem življenju poželjivo oziramo. Temelj te sreče je v tem, ker se v otroštvu nahaja naše celotno bivanje mnogo bolj v spoznavanju kot pa v hotenju; to stanje je poleg tega

20 Prav tam.

21 Prav tam.

22 Prav tam.

23 Prav tam, str. 372.

24 Prav tam.

25 Prav tam, str. 372.

podprto še od zunaj s pomočjo predmetnega sveta. Zaradi tega leži svet v jutranjem sijaju življenja pred nami tako svež, tako čaroben in privlačen. Majhne želje, nihajoča nagnjenja, drobne otroške skrbi so samo šibka protiutež spoznavajoče dejavnosti, ki je prevladujoča. Nedolžen in jasen pogled otrok, ki nas razveseljuje in pri nekaterih celo dosega vzvišeni in kontemplativni izraz, s katerim je Rafael proslavil glave svojih angelov",²⁶ vse pojasnjuje. Isto misel Schopenhauer nadgrajuje še v svojih poznejših *Aforizmih k življenjski modrosti*, kjer ugotavlja, da v času otroštva in njegovem "pocketskem pogledu" volja "še dolgo ne izstopa s svojo polno energijo", zato se "obnašamo kot otroci večinoma bolj čisto spoznavajoče kot pa z voljo. Od tod prvi strmeč pogled nekaterih otrok, ki jih je Rafael tako posrečeno upodobil pri svojih angelih, celo teh pri *Sikstinski Madoni*."²⁷ Angelsko in otroško čist Rafaelov svet ne pozna volje in njenega pritiska, je kot svet miru, v katerem estetizacija vzpostavlja klavzuro pred podivjanostjo sveta odraslih, toda to je hkrati svet, ki krutosti odgovarja z lepoto in mirom.

Schopenhauerjeva *estetika miru* oziroma lepo v pomenu stroge klavzure pomenita intenzivno soočenje s trpljenjem in bolečino bivanja v svetu, motiv, ki je pri Schopenhauerju navzoč predvsem v tem smislu, da odrešitve ne išče zunaj in onkraj sveta, v tradicionalnem platonskem zasvetovju. Skratka, gre za iskanje v tostranskem svetu; s tem dobi tudi njegov platonizem zelo svojevrstno, prizemljeno podobo.

Ravno njegova teorija umetnosti je kot nekakšen romantičen upor proti egoizmu in tisti bedi, ki je neposredno povezana z voljo kot najbolj temeljno zakonitostjo vsega bivajočega, zato je umetnost kot zaustavljena bolečina. Da bi spodrezal temelje trpljenju in bedi, zdaj namesto volje postavlja platonske ideje, povsem prežete s tostranskostjo, umetnost učinkuje kot proces samoosvobajanja od tega, kar je in tudi trajno ostaja vir vsega trpljenja. Estetizacija sveta, ki v sebi združuje lepo in dobro, je torej beg iz sveta trpljenja, stoičen dvig nad vsem v svetu in kot taka povzdiguje umetnost zaradi njene metafizične moči in možnosti za tak sestop. Umetnost zdaj z vsem učinkuje osvobajajoče in odrešujoče, estetizaciji se kot hkratna pridružuje še etizacija sveta. Drugače kot religija, ki je vedno odvisnost, namreč od nadčutnega, neskončnega in večnega, pa umetnost kot rezana podoba ni odvisnost človeka od predmetnega sveta. Po Schopenhauerju je umetnost le povezanost z vsem najbolj neposrednim, z najbližjim: vse, čeprav še tako oddaljeno, spreminja v vzvišeno čutnost, s katero se človek potrjuje tako, da je zdaj vse, z njim vred najprej, na cilju.

²⁶ WuV II, str. 509.

²⁷ Arthur Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena* I, SW IV, str. 570.